

Mráv Zsolt (1974) régész, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa. Kutatási területe a római epigraphia, a bronzművéség, a pannoniai őslakos arisztokrácia és a kocsitegetkezések, valamint a késő római határvédelem.

Legutóbbi írása az *ÓKOR*-ban: *Fogatos kocsi a Római Birodalomban* (2004/1).

Késő római erődépítkezés Göd–Bócsaújtelepen

I. Valentinianus hazárdjátéka Valeria provincia előterében

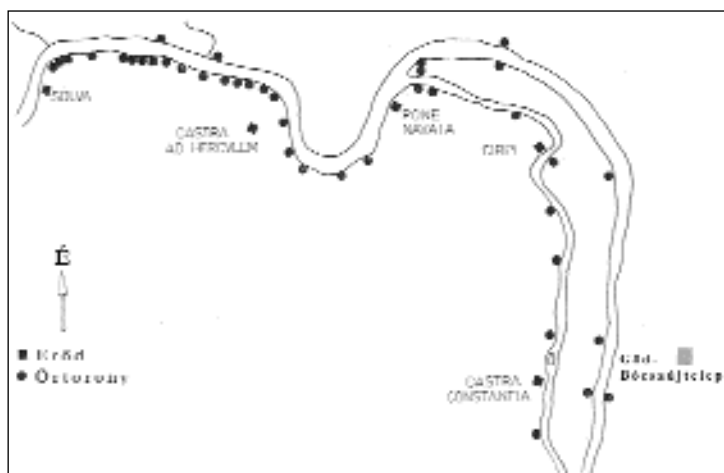
Mráv Zsolt

Kr. u. 369-ben egy erődépítésre létrehozott római katonai különítmény váratlanul átkelt a Rajnán és a Rómával pillanatnyilag békében élő harcias alamannok területére lépett. Küldetésük kiemelt fontossága nemcsak abban tükröződött, hogy azt *Germania prima* provincia teljes haderejének parancsnoka, Arator *dux* személyesen vezette, hanem abban is, hogy célját maga a pannoniai születésű katonából lett császár, I. Valentinianus határozta meg, aki *az évszakhoz és az időjáráshoz mérten nagyszabású feladatokat akart véghezvinni* (Ammianus Marcellinus XXVIII. 2. 5). A császár által kitűzött nagyszabású feladat egy erőd volt, amelyet mélyen ellenséges területen, a Rajnától két napi járóföldre fekvő *mons Piri* nevű hegyen kellett sebtében felépíteni, ráadásul az érvényben levő szerződéseket megszegve, minden előzetes tárgyalás és megállapodás nélkül, *amíg mindenfelé a legnagyobb nyugalom uralkodik*. Az átkelt különítmény és parancsnoka, Arator *dux* bizonyosan nyugtalan volt, mivel a kellő előkészítés nélkül megindított vállalkozás bármikor egyenlőtlen fegyveres konfliktusba torkollhatott. Kezdetben még minden rendben ment. A katonák gond nélkül elérték a küldetésük helyszínéül szolgáló hegyet, és már éppen megkezdték a falak alapárkainak a kiásását, amikor megérkezett a helyszínre Arator utódja, Hermogenes. Ezzel egyidőben megjelent néhány alamann előkelő, *és térdet hajtva könyörögtek, hogy a rómaiak, akiknek szerencsáját a törhetetlen hűség az egekig emelte, ne tegyék kockára biztonságukat, ne ragadtassák magukat végzetes tévedésre, ne tiporják könnyelműen lábbal a szerződéseket, és ne fogjanak jogtalan vállalkozásba*. A két parancsnok e könyörgést és burkolt fenyegetést nem vehette figyelembe, hiszen a császár parancsát csak teljesíteni, felülbírálni nem lehetett. Kényszerű döntésük saját maguk és katonáik elkerülhetetlen veszttét okozta. Rögtön ezután ugyanis egy szomszédos hegy rejtett hasadékból kitörve az alamannok lerohanták az alapárkokat ásó, félmeztelenségükben védtelen katonákat, majd korábbi és új parancsnokukkal együtt mind egy szálalig lemészárolták őket. Mindössze egyetlen túlélője maradt a vállalkozásnak, Syagrius *notarius*, aki a császár erődépítésre vonatkozó utasítását hozta Aratornak. Ő jelentette a különítmény kudarcát és teljes megsemmisülését az

indulatos császárnak, aki Syagriust haragjában, mint bűnbaknak kikiáltott egyedüli túlélőt azzal büntetett, hogy elbocsátotta állásából. Bár I. Valentinianus ez esetben nem erőltette tovább az építkezést, kudarcának okát nem saját parancsában kereste. A Valeria provinciában később lejátszódó események pedig megmutatták, hogy nem tanult a *mons Piri*-n könnyelműen megkísérelt erődépítés kudarcából. Néhány év múlva ugyanis a Duna-kanyar közelében a véres esemény tragikusan megismétlődött, ezúttal azonban végzetes következményekkel...

EGY SOHA EL NEM KÉSZÜLT ERŐD FELTÁRÁSA GÖD–BÓCSAÚJTELEPEN

A Borovszky Samu által szerkesztett magyarországi vármegyéket bemutató sorozat Pest, Pilis, Solt és Kiskun vármegyékről szóló 1910-ben kiadott kötetében Reiszig Ede azt írta, hogy „a gödi határban valamely nagyobb épület romjai láthatók.” Ez a legkorábbi híradás csak a Göd város közelében fekvő Bócsaújtelep melletti kiterjedt rommezőre vonatkozhat, hiszen Göd határában épületeket a 19. század közepéig nem, vagy csak alig tüntettek fel a térképek. A Göd közelében fekvő rommezőre elsőként Kőrös Károly alsógödi tanár hívta fel a figyelmet, ez azonban visszhang nélkül maradt. 1968-ban az Egyesült Dunamenti Mezőgaz-

1. kép. Katonai létesítmények a Duna-kanyarban I. Valentinianus korában (Soproni Sándor nyomán)

dasági Termelőszövetkezet XI. sz. tábláján mélyszántást végeztek, amelynek során az ekék szokatlan méretű, „krix-krax” feliratos téglákat vetettek ki a talajból. A szántást ellenőrző brigádvezető ezt azonnal jelentette a Tsz központban, ahonnan értesítették a váci Tragor Ignác Múzeumot. E mélyszántást követően, még ugyanabban az évben a lelőhelyen régészeti terepbejárásra került sor, amelynek során több kiszántott késő római katonai bélyeges téglát találtak. A lelőhelyen előkerült bélyeges téglák és a felszínen jól megfigyelhető építési törmelék alapján Soproni Sándor egy mellékégtájak szerint tájolt, 300 X 300 méter nagyságú, rombusz alakú, belül beépítetlen II. Constantius-kori erődöt feltételezett. Azonban már akkor feltűnést keltett az a szokatlan körülmény, hogy a bélyeges téglákon kívül sem az 1968-ban történt, sem a *Magyarország régészeti topográfia*ja c. sorozat 9. kötetéhez végzett két további terepbejárás más leletanyagot nem eredményezett. Az erőd területén a 2000. év nyaráig régészeti kutatás nem folyt.

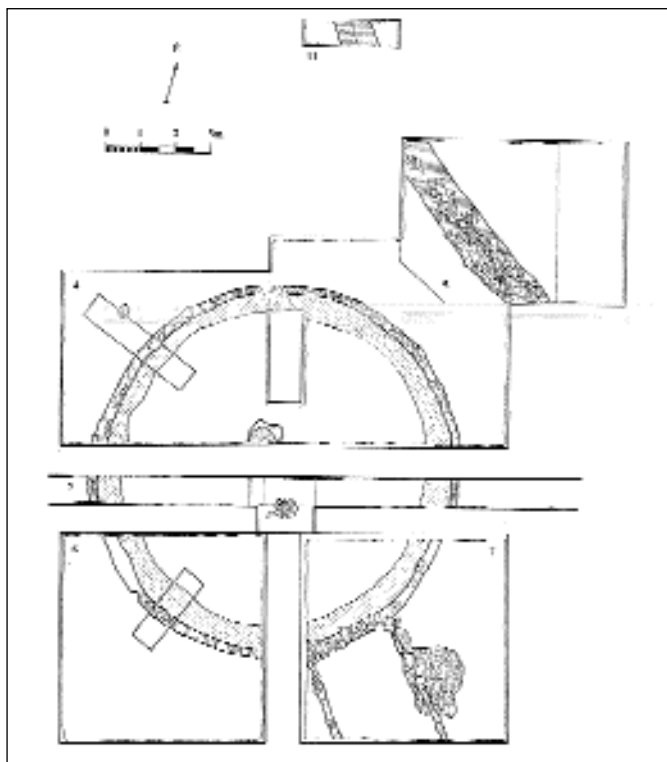
2. kép. A Göd-Bócsaújttelep mellett fekvő ovális alaprajzú késő római erőd egy 1950-es években készült légifelvételen

Göd városa Budapesttől északra fekszik, a Szentendrei-sziget által megosztott Duna bal ágának bal partján Szentendrével, a késő római *castra Constantia* erődjével átellenben. A feltételezett erődöt nem a vízpartra, hanem a Dunától 3 km távolságra helyezték, egy északnyugat felé

enyhén leejtő lapos homokdomb hátára. A Dunától való szokatlanul nagy távolságát bizonyosan nem árvízveszély indokolta, mivel a Duna medrét a gödi partszakaszon 8–10 m magas partoldal kíséri. A szomszédos Dunakeszin felépült késő római kikötőerőd is erre a magas partoldalra támaszkodott. Az erőd jelentőségével és fekvésével kapcsolatban hangsúlyozandó, hogy az már a Barbaricumban, több mint 7 km-rel az alföldi sáncok Dunakeszinél induló, régészetileg bizonyított belső vonala előtt és nem mögött helyezkedett el.

Az erőd területéről az 1950/1960-as években készült légifelvételeken (2. kép) – a korábban feltételezett rombusz formájú alaprajz helyett – egy ovális formájú, fal síkjába illeszkedő, kör alakú, oldaltornyokkal erődített nagyméretű katonai objektum rajzolódott ki. A légifotón jól felismerhető erőd kiterjedését és formáját alátámasztották a helyszíni bejárások is. A tornyok helyén ugyanis a környezetükből közel 1 méterrel kiemelkedő 15–20 m átmérőjű dombokat találtunk, amelyek felszínét sűrűn borították római falazótégla töredékek, habarcsrögök és kövek. Az erőd oválisának – megközelítőleg kelet–nyugati irányba tájolt – leghosszabb tengelye és egyben az ovális két legtávolabbi pontja közötti távolság közel 400 méter. Az erőd régészeti kutatása csak a 2000. év nyarán indulhatott meg, amely már az első évben meglepő eredményeket hozott. Az első meglepetést az erőd délkeleti falszakaszán elsőként kitűzött kutatóárok okozta, mivel abban – egy 1980-as években ásott szemétdödrön kívül – semmiféle régészeti jelenség, sem fal vagy falkiszedés, sem árok, sem építési törmelék nem mutatkozott. A következő, 67 méter hosszú árok sem metszett erődfalat vagy árkot, sem másféle régészetileg értékelhető jelenséget. Az erőd fala ezért a délkeleti oldalon vagy nem húzódik át a kutatott telekre, és ezáltal nem az ovális kiszékeszthető vonalát követi, vagy – ami akkor még teljesen valószínűtlennek tűnt – hiányzik, tehát el sem készült. A 2000. év nyarának másik meglepetését a 2. sz. kutatóárookban tapasztalt jelenségek okozták. Az árkot az erőd délnyugati részében egy tornyot jelző építési törmelékkel borított kiemelkedést átvágva jelöltük ki. A légifotó alapján vélhetően kör alakú torony középpontját érintő árok – egy *Barbaricum*ban épült késő római erődötől elvárható minimum 2–3 méter vastag falak helyett – két, egymástól 10,5 méter távolságra futó, 30 centiméter vastag, falnak még jóindulattal sem nevezhető, kötőanyag nélkül rakott kősort metszett. A két kősr közötti távolság középpontjában egy legalább 1,8 méter mélyre leütött 30 centiméter átmérőjű cölöp lyukát találtuk. A laza, homokos altalajba ütött cölöp valószínűleg elmozdult, ezért visszaigazítása után kövekkel és római téglatöredékekkel körberakták, megtámasztották. (A cölöpöt később nem húzták ki, mivel a rögzítésére szolgáló kövek nem mozdultak ki eredeti helyükből, hanem pontosan kirajolták a cölöp átmérőjét.) A 2000. évben zajlott ásítás során leletanyag nem került elő.

A következő év ásatási évadjának legfontosabb feladata a torony teljes alaprajzának a tisztázása és a legszokatlanabb jelenségnek, a toronyfalak helyén talált keskeny kősr értel-

3. kép. A rögzített alaprajzi kiegészítés stádiumában megakadt I. kerek torony alaprajza

mezése volt. A tornyot metsző árok két, egymástól 10,5 méter távolságra fekvő kősa – a légifotókon felismerhető kör alakú jelenségnek megfelelően – falkiszedés, vagy ívesen egymás mellé rakott nagyobb kövek formájában jól felismerhetően egy 10,5 méter átmérőjű kör alakjában folytatódott (3–4. kép). Várározásainak megfelelően a szelvényekben nem 2–3 méter vastag falakat, hanem egy szabályos kör alakban ásott 30 centiméter szélességű árkot, és abban a kiásott és visszatöltött homokba kötőanyag nélkül, szabálytalanul rakott köveket, és ritkábban ép, gyakrabban töredékes római kori falazótégglákat találtunk. A körív egyes szakaszait ebben a mélységben nagyobb, szabálytalan alakú, megmunkálatlan kövek, máshol vegyesen rakott apróbb kövek, illetve téglatöredékek és egy helyen két egymás mellé helyezett 15 centiméter széles *pedalis* méretű római falazótégla alkották. A kősort és az azt kísérő árkot két helyen átmetszve kiderült, hogy a kör alakban futó kősa 30 centiméter széles árkat a kibontott felszíntől több mint 1,2 méter (a mai felszíntől mérve közel 2 méter!) mélyre ásták. A feltárt kősa alatt ezt az árkot elsősorban a kiásott homokkal és egy-egy nagyobb kővel töltötték vissza. Ennek tetejére rakták a sűrűn egymásra rakott kövekből és téglatöredékekből álló körvonalat. A köveket és téglatöredékeket kötőanyag nélkül rakták, ezért kérdéses, hogy honnan került a szántási rétegbe a rengeteg szétszántott habarcsrög. A körív egy rövid szakasza mélyszántáskor szerencsésen a vele párhuzamosan haladó két ekevas közé került, ezért viszonylag magasan sértetlenül megőrződött. E szakasz felső kősorán habarccsal való leöntés nyomai mutatkoztak. Ugyancsak itt, a kősa felett szétfagyott és részben szétszántott vastag ho-

mogén habarcsréteget találtunk. Mindez arra utal, hogy a kötőanyag nélkül rakott kősa tetejét a körív teljes hosszában eredetileg habarccsal leöntötték. Ebbe a habarcsba ágyazhatták egy sor szélességben azokat a másfél láb méretű, pontosan 30 centiméter széles falazótégglákat, amelyek töredékei nagy számban kerültek elő a szántási rétegből. Több helyen két, kősa tetejéről leszántott falazótégla színükön érintkezve feküdt egymáson. Ez azt bizonyítja, hogy a szabványosságban gyártott falazótégglákat minimum két, egymás tetejére kötésbe rakott sorba helyezték a habarccsal leöntött, körívet kirajzoló kősa tetejére.

Mindez aligha azonosítható egy megépült késő római erőd tornyának falaként. Fekvése, alaprajza és az előkerült nagyszámú késő római bélyeges téglalap alapján bizonyosan katonai objektumnak szánt építmény értelmezését ezért más irányba kell keresnünk. Különösen fontos ebből a szempontból, hogy ott, ahol az erőd falnak kellene a toronyhoz csatlakoznia, két párhuzamos, egymástól 2,8 méter távolságra futó kősort találtunk (5. kép). A toronytól ezért délkeleti irányban, egymástól nagyobb távolságra további három – a párhuzamosan futó kősorok feltételezett vonalát metsző – kutatóárkot húztunk. Ezek mindegyikében megtaláltuk az egymástól 2,7–2,8 méter távolságra futó kővel és gyakran élükre állított téglatöredékekkel megjelölt két párhuzamos sávot. Az egyik árokban a kövekkel és téglatöredékekkel kirakott sort több mint 7 méter hosszan sikerült követnünk. Vonalukat összekötve kiderült, hogy a párhuzamos kősorok nem egyenesen futnak, hanem egy oválisnak megfelelő enyhe ívet rajzoltak ki (6. kép). Pontosán azt a vonalat követik tehát, ahol – a légifotók alapján – normál esetben egy közel 3 méter vastag erőd falat kellett volna feltárnunk.

Mindezek után jogosan merül fel a kérdés: mivel magyarázható az, hogy ahol minimum 2–3 méter vastag fallal

4. kép. Az erőd 2001-ben feltárt I. tornya az ásás során készült légifelvételen

épült kerek toronynak kellene lennie, ott csak a torony külső falsíkjának vonalába kötőanyag nélkül rakott 30 centiméter széles kősort találtunk, és ott, ahol az ovális ívét követő ugyancsak 2–3 méter vastag erődfalnak kellene futnia, csak két egymástól 2,7–2,8 méter távolságra húzódó, kövekkel és téglatöredékekkel kirakott sávot leltünk. Minderre csak egyetlen magyarázat adható: a tervezett erőd sohasem épült fel, az építkezés megakadt a tornyok és a falak helyének a kitűzésekor. Az objektum nagysága miatt várhatóan hosszabb ideig (legfeljebb egy, belső épületekkel talán két évig) elhúzódó munkálatok miatt szükség lehetett arra, hogy az erőd hadmérnökök által kitűzött alaprajzát a felszínen rögzítsék – elkerülendő az újbóli kimérésből következő pontatlanságokat –, 30 centiméter szélességben lerakott kövekkel és téglatöredékekkel tartósan, szétrombolhatatlanul megjelöljék. A tornyoknak csak a külső falsíkját, míg a 2,7–2,8 méter vastagra szánt erődfalnak mind a külső, mind a belső alapozásíkját kijelölték. A tornyok belsejében nem találtunk falvastagságot kijelölő, a külső falsíkkal párhuzamosan futó kősort, ezért feltételezhető, hogy az alapozás szintjén és közvetlenül afelett a tornyok belsejét öntött falazással teljesen ki akarták tölteni. Az építkezés megkezdésére és az alapok megjelölt vonalban történő kiásására csak a falvonulatok kitűzését és rögzítését követően került volna sor. Eddig a fázisig azonban a feltárt szakaszon az építkezés menete nem jutott el, a munkálatok a rögzített alaprajzi kitűzés stádiumában megakadtak és sohasem folytatódtak. Ezt az ásatás második évében megfogalmazott feltételezést a következő évek feltárási teljes mértékben alátámasztották. Az erőd déli falívét kutatva ugyanis kiderült, hogy a párhuzamosan futó kősorokat több száz méter hosszan lerakták. Az ívelt vonalú délkeleti falszakasz közepe táján a két párhuzamosan futó kősor megszakadt és azokat egymástól 1,3 méter távolságra egy–egy merőleges kősor zárta le. A jelenség egy kitűzött keskeny erődkapuként értelmezhető. Az erőd északkeleti falszakasza mentén feltárt II. torony építése – a 2001-ben kutatott I. toronyhoz hasonlóan – a rögzített alaprajzi kitűzés stádiumában megakadt és még az alapok kiásására sem került sor. A torony északkeleti oldalán megtaláltuk az északkeleti irányba kiinduló erődfal kövekkel és élükre állított falazótéglákkal kijelölt külső és belső falsíkját. Az erődfal toronyba való csatlakozási pontjánál a toronyfal vonalába rakott kősor – ellentétben az I. sz. toronynál tapasztaltakkal – megszakad. A torony másik, délnyugati oldalán már nem folytatódott az erődfal kijelölése, ugyanis nemcsak teljesen hiányzanak az erre utaló régészeti jelenségek (két kiásott 30 cm széles, párhuzamosan futó árok, bennük kő- és téglatöredékekkel), hanem magának a toronynak a kitűzését sem fejezték be, annak ellenére sem, hogy a munkának kétszer is nekifutottak. Az I. és a tőle több mint 150 méterre fekvő II. torony között tehát – a légifelvételen tapasztalható alaprajznak megfelelően – bizonyíthatóan nem történt meg még az erődfal vonalának a kijelölése sem. A 2003-ban kutatott II. tornyot kétszer pró-

bálták meg kitűzni, azonban egyik alkalommal sem sikerült azt befejezni. Először a torony teljes külső falsíkjának vonalában kiásták a 30 centiméter széles árkot, azonban az árok kövekkel és téglákkal való kitöltése megakadt a körív felénél. Ezek után egy 10 centiméter széles és igen mély árokkal újra köröztek, s ezt a vonalat elkezdték szélesíteni, majd ebbe köveket pakolni. Egy negyed körívnél azonban ez a próbálkozás sem jutott tovább.

A Göd–Bócsaújtelepen feltárás alatt levő késő római erőd az első olyan ismertté vált római építkezés, amely a falak kitűzésének állapotában tanulmányozható. Fontos következtetések vonhatók le ezáltal egy késő római katonai építkezés megkezdésére, a falak kitűzésének technikájára, menetére és módszerére vonatkozóan. A Göd mellett fekvő erőd esetében az építkezés az alkalmas hely kiválasztását és előkészítését követően az alaprajz főbb szerkesztési pontjainak meghatározásával kezdődött. Elsőként egyes kör alakú tornyok középpontját mérték be, majd jelölték meg mélyre leütött, 30 centiméter (1 római láb) átmérőjű cölöpökkel. (Az erődön belül óriási távolságokat kellett belátni, ezért a kitűzéshez messziről is jól látható vastagabb és magas cölöpöket használtak.) A tornyok közepére leütött cölöpökből megjelölték a 10,5 méter átmérőjű kör alakú tornyok külső falsíkjának vonalát. (Nem tudjuk, hogy ez milyen módszerrel történt, ugyanis a két cölöp közül egyik sem a torony mértani középpontjában van leütve.) A torony külső falsíkját 30 cm széles, több mint 1,5 méter mély árok kiásásával, majd ebbe kövek és téglatöredékek berakásával tartósan megjelölték. Erre habarcsot öntöttek és két, kötésbe rakott sor másfél láb méretű téglát helyeztek, amelyek tetejét beszíntezhették. Csak ezután került sor a tornyokat összekötő közel 3 méter vastag ovális erődfal külső és belső alapozási síkjának kijelölésére. Fontos megfigyelés továbbá, hogy az erődfal tervezett vonalát jelölő kövekkel és téglatöredékekkel betöltött két párhuzamos sáv a feltárt I. sz. torony északnyugati oldalán nem folytatódik. A légifotón az erőd keleti falvonulatának kitűzése megközelítőleg 100 méteres szakaszon hiányzik, nem követhető. Felvetődik ezért

5. kép Az erődfal külső és belső alapozási síkját kijelölő, egymástól közel 3 méter távolságra lerakott kősorok az erőd északnyugati falszakasza mentén. A két kősor között került volna sor az alapárok kiásására.

annak a lehetősége, hogy a fő erődkapuknak helyet adó keleti és nyugati falszakaszok kitűzését a munkafolyamat végére tervezték, és arra már sor sem került. Erre utal nyugati fal légifelvételen tapasztalható hiánya és a feltárt torony északnyugati oldalán való megszakadása, valamint a vele szemben levő keleti falszakasz két hosszú és üres kutatóárok alapján régészetileg bizonyított kijelöletlensége. A kitűzést követően került volna sor az alapárkok kiásására, amelyet a falvonulatok síkjába rakott kősorok közé eső föld kitermelésével végeztek volna el. Az alapárkokat kiásó katonákat a falsíkokban futó kősorok vezették volna.

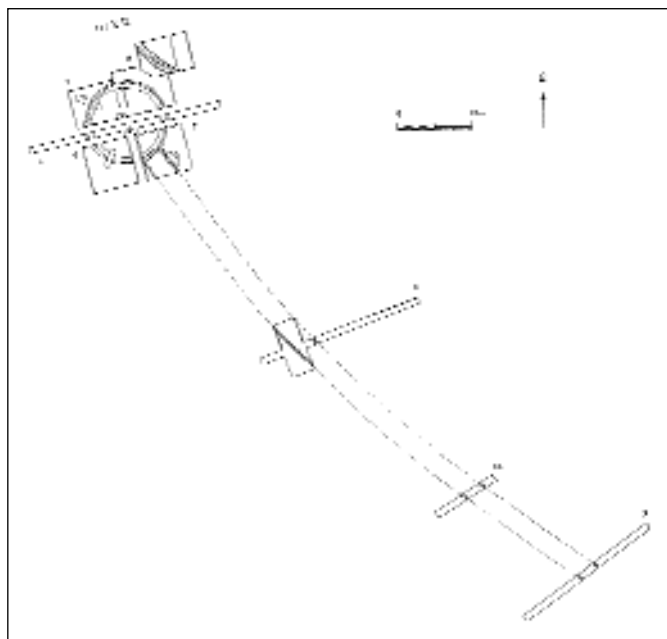
A gödi erőd területén elvégzett kitűzési munkálatok maximum néhány hetet vehettek igénybe, ezért a vállalkozás a lelőhelyen előkerült legkésőbbi római leletek alapján keltezhető. A korábbi terepbejárások során talált Frigeridus *dux*-ot megnevező bélyeges tetőtégla és az erőd területéről eddig ismertté vált 16 érem legkésőbbi veretei alapján az építkezést egyértelműen I. Valentinianus személyéhez kell kötnünk. *Valeria ripensis* provincia erődítési munkálatait Frigeridus *dux* a Kr. u. 374-es kvád-szarmata támadást megelőző években, Kr. u. 371–373 között irányította egészen leváltásának időpontjáig. Az erőd ezen időszakra történő keltezését alátámasztja a kör alakú tornyok alkalmazása is, amelyek Pannoniából eddig csak a belső erődök kör alakú tornyokkal átépített, Kr. u. 370-es évek közepére keltezett második periódusából ismertek. Az előkerült leletanyagot jellemezve első látásra szembeütő az építkezéssel egykorú kerámia- és kisleletek teljes hiánya. A leletek szokatlan hiányát azonban az erőd éppen csak megkezdett és hamarosan megszakadt építése magyarázza. Az ásatás legfontosabb leletanyagát az egy- és másfél láb méretű késő római katonai bélyeges falazótéglák (*lateres*) képviselik. Az ásatáson nagy számban előkerült bélyeges téglák elsősorban vagy az ún. OFARN csoportba tartoznak, vagy a Vindobonában állomásozó *legio X gemina* téglavetőinek felügyelőit (*magistri figlinarum*), Dalmatiust, Maxentiust, Ursicinust nevezik meg (7. kép).

AZ ERŐD TÖRTÉNETI ÉRTÉKELÉSE

A Göd-Bócsaújtelepen folytatott ásatás eredményeképpen lehetőség nyílt az előkerült katonai objektum történeti értékelésére. Eszerint I. Valentinianus császár Frigeridus *dux* hivatali ideje alatt (Kr. u. 371–373) nagyszabású építkezést rendelt el barbár területen, a Dunától szokatlanul nagy távolságra és több kilométerrel az alföldi sáncrendszer belső vonala előtt, a kvád-szarmata határvidéken. Az elrendelt építkezés azonban valamilyen oknál fogva az erőd rögzített alaprajzi kitűzésének stádiumában végleg megakadt, a tervezett hatalmas erőd sohasem épült föl. Az erőd, ha elkészül, 400 x 290 méteres nagyságával a legnagyobb Kr. u. 4. sz.-ban épült *barbaricum*i erődök egyike lett volna (8. kép).

Ammianus Marcellinus a Kr. u. 373. év eseményeivel kapcsolatban azt írta, hogy I. Valentinianus egy erőd építését

rendelte el a kvádoknak – szinte római jog szerint – már magáéknak tulajdonított földjein (XXIX. 6. 2). A tervezett erődépítés körülményei kísértetiesen emlékeztetnek a Rajna-vidéken pár évvel korábban megkísérelt vállalkozására. A kvádok területén tervezett erődépítést azonban alaposabban előkészítették. A tárgyalások nélkül megindult munkálatok megkezdésével egy időben ugyanis koholt jogcím alapján, egyoldalúan szövetséges kvád királysághoz tartozó földeket sajátítottak ki, amelyekről még a helyi lakosságot is elűzték. A kvádok erősen tiltakoztak az érvényben levő szövetségi szerződést semmibe vevő erődépítkezés és a királyságot megcsonkító földkisajátítás ellen. A tiltakozást a provincia körültekintő és óvatos katonai parancsnoka, Frigeridus *dux* jogosnak tartotta, és felettesének, Aequitius *comes et magister utriusque militiae*nek egyetértésével a megkezdett építkezést leállította. Óvatosságukat a *mons Pirin* néhány évvel korábban lezajlott események megisméltőlődésétől való félelem indokolhatta. A császárnak az erődépítkezések irányában tanúsított érzékenységét kihasználva azonban egy pannoniai származású befolyásos udvari előkelő, Maximinus elérte, hogy a szerinte túlzottan óvatos Frigeridust leváltásuk, és helyette az ő saját fiát, Marcellianust bízzák meg az építkezés befejezésével. Marcellianus megérkezése után rögtön parancsot adott a leállított munkálatok folytatására. Az ifjú és gőgös új *dux Valeriae* ezzel egy időben meghívta a kvádok királyát, Gabiniust egy tárgyalással egybekötött lakomára. Bizonyosan azt a remélte, hogy érveléssel, vagy ha másképpen nem megy, akkor fenyegetéssel rá tudja szorítani a királyt a tervezett erőd eltűrésére. Az alapvetően eltérő álláspontok közeledésére azonban nem sok remény volt, hiszen a Rómával szövetséges Gabinius nem egyezhetett bele királysága egyoldalú és önkényes megcsonkításába, Marcellianusnak pedig mindenféleképpen meg kellett valósítania küldetése célját. A konfliktus ezáltal elkerülhetetlen és tárgyalásokkal eleve áthidalhatatlan volt. Marcellianus ráadásul meggondolatlan és kétségbeesett cselekedetre szánta el magát. A békés megoldásra már nem látván esélyt, a sikertelen tárgyalás után távozni kívánó kvád királyt – a vendégbarátság szentségét megsértve – egyszerűen orvul megölette. Ez a királyuk meggyilkolásán feldühödött kvádok és szarmaták együttes támadását váltotta ki Kr. u. 374 nyarán, amely nagy valószínűséggel a *casus belliként* szolgáló erődépítkezés felszámolásával és az ott dolgozó katonák lemészárlásával kezdődhetett. A kvádok és szövetségeseik ezután gyorsan áthelyezték a hadszínteret az egykori Pannonia szinte teljes területére, ahol a vidéket pusztították és fosztogattak. Támadásuk nem maradt sokáig büntetlen, mivel a betörést a császár a következő évben egy általa személyesen vezetett véres és különösen kegyetlen büntetőhadjárral torolta meg. A békéért könyörgő kvád követek azonban továbbra sem akarták elismerni az erődépítés jogosságát. A hirtelen haragú és az erődhöz már-már mániákusan ragaszkodó császár erre szidalmazni kezdte a követeket, és annyira megdühödött, hogy hirtelen gutaitést kapott, és hamarosan meghalt.

6. kép. Az I. torony és az ovális erődfall ívelt vonalában futó párhuzamos kősorok

Az Ammianus Marcellinus által elbeszéltek események egyetlen barbár területen épült erőd (*munimentum*) körül bonyolódnak. Ennek az erődnek bizonyosan egy kvádok területére előretolt, nagyméretű, újonnan épített erődítménynek kellett lennie, hiszen a kvádok ennyire érzékeny reakcióját nem indokolhatták olyan munkálatok, amelyek korábbi katonai létesítmények felújítására, illetve újabb part menti objektumok építésére irányultak. Az események menetéből következik, hogy a kvád királyság területén tervezett nagyszabású vállalkozása kudarcba fulladt, és az említett erőd sohasem készült el. Az éppen csak megkezdett munkálatokat először Frigeridus *dux* állíttatta le, majd a Marcellianus *dux* által újra beindított építkezést a Kr. u. 374–375 évek háborús viszonyai újra megszakították. A császár halála és az Alföldön Kr. u. 375 után lezajló események később már nem tettek lehetővé komolyabb, a szerződéseket figyelmen kívül hagyó, agresszív építkezéseket. A császár halála után a béke fenntartása miatt felhagytak a kvádokat sértő építkezés tervével és a háborús okként szolgáló erőd tervét végleg feladták. Ammianus Marcellinus tehát egy I. Valentinianus-kori, különösen nagyméretű, a szarmata–kvád határvidék kvád oldalára előretolt erőd építéséről tudósít, amelyet valószínűleg sohasem fejeztek be.

A Göd–Bócsaújtelepen feltárt erőd ugyancsak I. Valentinianus-kori és Frigeridus *dux* hivatali idejére (Kr. u. 371–373) keltezhető, méretét tekintve szokatlanul nagy, ráadásul építése a rögzített alaprajzi kitűzés állapotában megakadt és már sohasem folytatódott. Az erőd földrajzi helyzetét tekintve pedig a szarmata és a kvád királyság határát kijelölő alföldi sáncrendszer előtt, a szomszédos kvádok területén – nem feltétlenül kvádok által lakott, de politikai-

lag kétségtelenül a kvád királysághoz tartozó területen – feküdt. Ráadásul I. Valentinianus-kori katonai célokot szolgáló, hasonlóan nagyszabású építőtevékenység nyomai a *Barbaricum* területén máshol ezidáig nem kerültek elő. Mindezek alapján nagy valószínűséggel állítható, hogy a Göd–Bócsaújtelep területén feltárt erőd azonos az Ammianus Marcellinus által említett, oly sok bonyodalmat – többek között egy tehetséges tisztt, Frigeridus *dux* hivatalvesztését, udvari intrikát, királygyilkosságot, háborút és áttételesen a császár halálát – okozó erőddel. Ezt a feltételezést bizonyítja az egyik torony kétszer, két különböző technikával megkezdett kitűzése is, amely megfelel a leállított, majd később újra megkezdett építkezéssel szembe fordított történelmi forrás eseményeinek. Az erődépítés megszakadásának véres körülményeire és a munkálatokat végző katonák legyilkolására utalhat egy emberi ujjperc, amely az egyik erőd falat kijelölő kősor mellől került elő. Az sem lehet véletlen, hogy a kvádok elleni büntető hadjáratra a császár valahol Aquincum közelében kelt át a Dunán. Feltételezhető ugyanis, hogy a császár meg akarta tekinteni a terveit számára oly fontos erőd építésének helyszínét.

A történelmi események alapján a Göd–Bócsaújtelep mellett fekvő erőd építésének munkálatai Kr. u. 373-ban kezdődhettek, amelyet nem sokkal a kitűzésének megkezdése után Frigeridus *dux* leállított. A munkálatokat az új *dux*, Marcellianus legkésőbb a Kr. u. 374 év tavaszán, kora nyarán ismét elindította. Az újra megkezdett építkezést a Kr. u. 374 év háborús konfliktusa szakította meg, ebben az esetben már véglegesen.

Az alföldi sáncrendszer belső vonala előtt erőltetett erődépítkezéssel I. Valentinianus távlati startégiái céljait a következőképpen rekonstruálhatjuk:

A szarmata királyság rómaiak által garantált határát láthatóan rögzítő alföldi sáncrendszer Dunakeszinél induló legbelső vonulata valószínűleg I. Constantinus, de legkésőbb II. Constantius uralkodása alatt már bizonyosan állt és használatban volt. (A sánc stratégiai legcélszerűbb vonalának kiválasztása miatt ekkor feladhattak korábban szarmaták által lakott területeket is.) A határok erődítését küldetésének tekintő I. Valentinianus – mivel az első vonal a határra háruló nyomást a Dunakanyar stratégiai kedvezőtlen kiszögellése és a nehezen védhető Szentendre-sziget felé terelte – előre kívánta azt tolni egészen a Dunakanyarig. E lépésének előkészítése érdekében a Kr. u. 370-es évek elején elsősorban Valeria provincia jövőbeli nyomásnak kitett határszakaszát, a Visegrádtól nyugat felé eső folyópartot erődíttette. (I. Valentinianus építkezéseinek

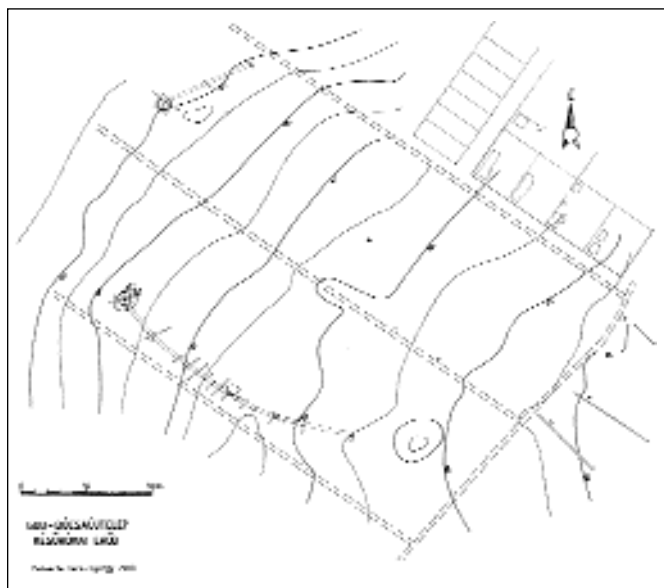

7. kép. Az ásatások során előkerült téglabélyegeg egyikének rajza. A bélyeg egy téglavetésért felelős Maxentius nevű tisztet nevez meg: OFARNMAXENTIAVIN

köszönhetően a katonai objektumok ezen a szakaszon kétszer-háromszor olyan sűrűn helyezkednek el, mint délebbre. Ez a jelenség nem magyarázható pusztán a folyó kanyarulatával, mivel a katonai objektumok ugyanolyan sűrűn követik egymást az Esztergom és Pilismarót–Dunapart közötti egyenes, mint a Pilismaróttól Visegrádig húzódó kanyargós szakaszon.) A korábban talán részben a szarmata vidékeket is magába foglaló, kvád királysághoz tartozó két sánc közötti területet a császár – valamilyen koholt jogcímre hivatkozva – az ott élő lakosság elűzésével akarta kisajátítani. Célját az érvényben levő szerződések ellenére, tárgyalások nélkül, egyoldalúan, agresszív eszközökkel kívánta megvalósítani. I. Valentinianus az erő pozíciójából elvárta, hogy a kvádok az általa nyújtott *beneficium*okért cserébe szó nélkül fogadják el a római jogcím helyességét, és mondjanak le a császár szemében a határvédelem szempontjából fontosnak ítélt, ám vitatható hovatarozású területekről. Ammianus Marcellinusnak e kvád földekre (*regiones*) vonatkozó megjegyzését (szinte római joggal már magáénak tulajdonított) közvetlenül a sáncrendszer korábbi, legbelső vonala előtt fekvő, kvád királysághoz tartozó területekre kell értenünk. Kizárólag ezt a vidéket szándékozta tehát I. Valentinianus római uralom (katonai megszállás) alá vonni. Itt kezdődtek el az Ammianus által említett *munimentum* építési munkálatai is, amely nagy valószínűséggel a Göd–Bócsaújtelep közelében fekvő szokatlanul nagy méretű, barbár földre előretolt I. Valentinianus-kori, soha fel nem épült erőddel azonosítható. A különösen kényes külpolitikai körülmények között zajló építkezések közvetlen irányításával Frigeridust bízták meg. Az előretolt sáncon ellenőrzését nemcsak rómaiak által felfegyverzett és vezetett szövetséges szarmata haderővel, hanem római helyőrséggel ellátott őrtornyokkal és kiserődökkel kívánták ellenőrizni, amelyek biztonságáról és ellátásáról a nagyméretű gödi erő helyőrsége lett volna hivatott gondoskodni. Ilyen őrtornyot vagy kiserődöt tárt fel Soproni Sándor a Dunától kétnapi járóföldre, a Zagyva folyó torkolatánál fekvő Hatvan–Gombospusztán. Az ásatás során kizárólag I. Valentinianus-kori téglabélyegek kerültek elő, köztük két bélyeg a gödi építkezés kapcsán már megismert Frigeridus *dux* nevét említi. A szokatlan helyen történt katonai építkezés tehát egyidős a Göd–Bócsaújtelep mellett megkezdett erődépítkezéssel. Mindkét katonai objektum Frigeridus *dux* hivatali ideje alatt (Kr. u. 371–373 között) és a *Barbaricum*ba előretolt helyzetük miatt bizonyosan ugyanannak a nagyszabású vállalkozásnak a keretében épült. Ennek az őrtornynak az esetében is felmerül annak a lehetősége, hogy sohasem készült el. Nem dönthető el ugyanis, hogy a falak vonalában feltárt kötőanyag nélkül rakott kövek csak az intenzív talajerózió által elpusztított építmény alapozásának legalsó kősoraként értelmezhetők, vagy velük – a gödi építkezéshez hasonlóan – csak az építmény alaprajzát rakták le a felszínre. Az utóbbi lehetőség mellett szól az építéssel egykorú kerámialeletek teljes hiánya és az őrtorny szokatlanul vékony fala. A 65 cm-es

falvastagság egy I. Valentinianus-kori *barbaricum*i katonai létesítmény esetében több mint szokatlan. Talán a félkész állapot magyarázza a külső sáncon hirtelen megszakadó vonulatait is.

A Göd–Bócsaújtelep mellett feltárt építkezés alapján tudjuk, hogy a kvád földön tervezett, oly sok bonyodalmat okozó erő végül sohasem készült el. Bár a császár mindenáron ragaszkodott az erő megépítéséhez, azt semmilyen eszközzel, sem a szerződések lábbal tiprásával, sem királygyilkossággal, sem intrikával, sem háborúval elérni nem tudta. A kvádok makacs tiltakozásával a területükön tervezett vállalkozása is teljes kudarcba fulladt, sőt – a sors iróniájaként – nagyszabású terve végül a saját életébe került.

8. kép. Az erőd 2003–ig feltárt részeinek alaprajza

A Rajna és a Duna túloldalán megkísérelt vállalkozásokat összehasonlítva felismerhető I. Valentinianus külpolitikájának egy jellemző vonása. A forgatókönyv mindkét kudarcba fulladt erődépítésnél azonos volt. A császár egyik esetben sem állapotott meg az érintett területek királyai-val, és meg sem kísérelte, hogy az erődépítés jogi hátterét vonatkozó szerződés megkötésével biztosítsa. Talán tudta, hogy az érintett népek ezeket a biztonságukat fenyegető öncélú építkezéseket önszántukból úgysem tűrnék el, vagy egyszerűen úgy gondolta, hogy az erő pozíciójából meg egyezés nélkül, erőszakkal is rákényszerítheti akarát a megvetett és sokszor legyőzött germán szomszédokra. A cél érdekében minden eszközt megengedhetőnek tartott, s ez nem állt példa nélkül a római külpolitika több évszázados, erkölcsi aggályoskodást mellőző gyakorlatában. Az erődépítéseket ezért a pillanatnyi békés időszakokat kihasználva, váratlanul kezdték meg, mivel a császár nem a hosszas tárgyalásokat igénylő megegyezésben, hanem a gyors cselekvésben látta a vállalkozások sikerének garanciáját. A gyors és váratlan erődépítkezésekkel mielőbb kész helyzet elé akarta állítani „szövetségeseit”, és egy olyan erődített támaszpontot kívánt létrehozni, amely biztosítja további

céljainak katonai hátterét. A barbárok reakcióját és az erőviszonyokat azonban rosszul mérte fel. A germánok ugyanis a birodalom részéről ért jogtalanságon felháborodva mindkét esetben hevesen tiltakoztak, és minden eszközt igénybe véve próbálták meghiúsítani az egyoldalú építkezéseket. A hevesebb vérmérsékletű alamannok rögtön le-mészárolták az építő különítmény tagjait, a kvádok kezdetben inkább diplomáciai úton tiltakoztak és csak királyuk meggyilkolását követően indítottak háborút. A császár agresszív és könnyelmű vállalkozásaival a sorsot kísértette, s e hazárdjáték végeredménye mindkét alkalommal ugyanaz lett: véres kudarc. A Göd mellett megkísérelt építkezés kudarca ráadásul a birodalom további történetét is befolyásolta, mivel az általa okozott váratlan agyvérzés következményeképpen – Alföldi Andrászt idézve – a birodalom határának erősítését küldetésének tekintő I. Valentinianus „kezeből kihullott az a kard, amely egyedül vethetett volna gátat az éppen meginduló népvándorlás rombolásának.”

IRODALOM

- U. B. Dittrich, *Die Beziehungen Roms zu den Sarmaten und Quaden im vierten Jahrhundert n. Chr. nach der Darstellung des Ammianus Marcellinus*, Habelts Dissertationsdrucke, Alte Geschichte 21., Bonn, 1984.
- Mócsy A., „A római–barbár szomszédság utolsó évszázada hazánk területén. – Das letzte Jahrhundert der römisch–barbarischen Nachbarschaft auf dem Gebiet unseres Landes”: *Cumania* 1 (1972) 83–101.
- Mráv Zs., „Valentinianus... in ipsis Quadorum terris quasi Romano iuri iam vindicatis aedificari praesidiaria castra mandavit (Amm. Marc. XXIX. 6. 2) – Die quadische Außenpolitik Valentinianus I. im Spiegel einer strittigen Textstelle bei Ammianus Marcellinus”: Gaál Attila (szerk.), *Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai 1998 október 7.*, Szekszárd, 1999, 89–111.
- Zs. Mráv, „Castellum contra Tautantum. Zur Identifizierung einer spätrömische Festung”: Á. Szabó – E. Tóth (szerk.), *Bölcske. Römische Inschriften und Funde*, Libelli Archaeologici Ser. Nov. No. II., Budapest, 2003, 329–376.
- Zs. Mráv, „Göd fortress”: Visy Zsolt (szerk.), *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the Ripa Pannonica*, Szekszárd, 2003, 198–201.
- M. Šašel Kos, „The Defensive Policy of Valentinian I in Pannonia. A Reminiscence of Marcus Aurelius?”: R. Bratoz (szerk.), *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit*, *Situla* 34 (1996) 145–175.
- S. Soproni, *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Das Verteidigungssystem der Provinz Valeria im 4. Jahrhundert*, Budapest, 1978.